

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Україна, Дрогобич) slutsiw@mail.ru

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті систематизовано і узагальнено педагогічні умови формування критичного мислення учнів початкових класів на уроках української мови. Встановлено, що педагогічні умови у своїй побудові мають відображати зміст та структуру педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти цих навчальних технологій чи моделей. Доведено, що застосування елементів технології розвитку критичного мислення на уроках української мови у початкових класах сприяє тому, що кожен учень відчуває себе цікавою особистістю, у молодших школярів пробуджується прагнення до спільної організації шкільного життя, формується здатність доводити свою позицію і приймати думку іншого, якщо вона більш обгрунтована.

Визначено, що головними педагогічними чинниками розвитку критичного мислення учнів на уроках української мови у початкових класах є такі: час, очікування ідей, вільне спілкування, повага до думки інших, віра у свої сили, активна життєва позиція.

Ключові слова: критичне мислення, педагогічна умова, учні початкових класів, уроки української мови.

Лит. 3.

Svitlana LUTSIV,

Ph. D in pedagogical sciences,
Associate Professor of Philological Disciplines and Primary
Schools Teaching Methods Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Ukraine, Drohobych) slutsiw@mail.ru

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF CRITICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL AT THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS

In the article pedagogical conditions of critical thinking of primary school pupils on the lessons of Ukrainian are summarized. It is established that educational conditions in your building should reflect the content and structure of educational technology or educational models; through pedagogical conditions implemented components of educational technologies or models. It is proved that the use of technology elements of critical thinking on the lessons of Ukrainian language assisted that every student feels interesting personality, in primary school children awakens the desire for the common organization of school life, formed the ability to prove its position and accept other opinions if it more reasonable .

It is defined that the main factors of teaching critical thinking on the lessons of Ukrainian language at primary school are: the time, the expectations of ideas, free communication, respect for others, faith in themselves, active life.

Key words: critical thinking, pedagogical conditions, primary school students, the lessons of the Ukrainian language.

Ref. 3.

*Світлана ЛУЦИВ,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін і
методики їх преподавання в початковій школі
Дрогобычський державний педагогічний
університет імені Івана Франка
(Україна, Дрогобыч) slutsiw@mail.ru*

ПЕДАГОГІЧЕСКІЕ УСЛОВІЯ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье систематизированы и обобщены педагогические условия формирования критического мышления учеников начальных классов на уроках украинского языка. Установлено, что педагогические условия должны отражать содержание и структуру педагогических технологий или педагогических моделей; благодаря педагогическим условиям реализуются компоненты этих учебных технологий или моделей. Доказано, что применение элементов технологии развития критического мышления на уроках украинского языка в начальных классах способствует тому, что каждый ученик чувствует себя интересной личностью, у младших школьников пробуждается стремление к совместной организации школьной жизни, формируется способность доказывать свою позицию и принимать мнение другого, если она более обоснована.

Определено, что главными педагогическими факторами развития критического мышления учеников на уроках украинского языка в начальных классах являются: время, ожидания идей, свободное общение, уважение к мнению других, вера в свои силы, активная жизненная позиция.

***Ключевые слова:** критическое мышление, педагогическое условие, ученики начальных классов, уроки украинского языка.*

Лит. 3.

Постановка проблеми. Сучасна початкова школа має на меті виробити в учнів звичку вирішувати важливі питання, які виникають у житті, вчить формулювати, висловлювати і доводити свою думку та поважати думку інших. Модернізація системи освіти в Україні, зміна її орієнтирів на розвиток учнів як особистості, формування інтелектуального потенціалу та забезпечення постійного самовдосконалення, вимагає змін і в системі сучасної початкової освіти. Насамперед вона має бути зорієнтована на особистісний розвиток кожного учня відповідно до його здібностей. Саме в цих умовах особливого значення набуває проблема формування критичного мислення в учнів початкової школи на уроках української мови.

Аналіз досліджень. Ідея розвитку критичного мислення виникла в США і є однією із загальноновизнаних напрямів навчання та виховання у зарубіжній педагогіці та психології. Ця проблема стала об'єктом наукових пошуків як зарубіжних (Д. Брунер, М. Ліпман, Р. Пауль, Ч. Темпл, Д. Халперн, Дж. Гілфорд, К. Мередит, С. Заір-Бек, Дж. Чаффа, Д. Рассел, К. Уейд, К. Таврис та ін.), так і вітчизняних науковців (С. Терно, Б. Теплов, Н. Дайрі, О. Тягло, Т. Воропай, Д. Вількєєв, А. Федоров, А. Ліпкін, Л. Ямщикова, А. Авершин, Т. Яковенко, Б. Зейгарник, Т. Кудрявцев, І. Кожуховська, Н. Березанська та ін.).

Запорукою впровадження технології формування критичного мислення учнів у практику початкової школи є наукові доробки Л. О. Варзацької, М. С. Вашуленка, С. У. Гончаренка, О. Я. Савченко. У методичних працях педагогіки висвітлювали питання розвитку в молодших школярів вміння самостійно опрацювати навчальний матеріал,

виконувати проблемні завдання лінгвістичного спрямування, робити висновки, помічати та виправляти як власні помилки, так і помилки своїх однокласників.

Мета статті – систематизувати і узагальнити педагогічні умови формування критичного мислення учнів початкових класів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Ефективність будь-якої педагогічної технології залежить від багатьох чинників, зокрема від її гуманістичної спрямованості, що вимагає здійснення особистісного підходу до відбору змісту освіти, методів, організаційних форм навчання, процесу навчання в цілому.

Вважаємо, що критичне мислення є не окремим навиком, а комплексом навичок і вмінь, які формуються поступово, воно є результатом щоденної кропіткої роботи вчителя й учня. Вчитель початкових класів у своїй педагогічній діяльності вирішує, які методи формування і розвитку критичного мислення будуть використовуватися.

Методисти виділяють два основні підходи до навчання учнів критично мислити – через запровадження у навчальному закладі окремого курсу («Критичне мислення», «Сократівський діалог», «Філософія мислення» тощо) або через відповідну організацію педагогічного процесу будь-якого з навчальних предметів [3, 97].

Для учнів початкової школи найбільш ефективним є використання елементів технології критичного мислення під час вивчення української мови та літературного читання.

Важливо зазначити, що критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної співпраці вчителя і учнів. Вчителю треба пам'ятати, що навчити молодших школярів мислити критично з першого заняття фактично неможливо. Тому дуже важливо систематизувати та узагальнити педагогічні умови формування критичного мислення, які стимулювали б учнів початкових класів до критичного аналізу й раціонального прийняття рішень під час уроків української мови.

В педагогіці під умовами частіше за все розуміють фактори, обставини, сукупність заходів, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. Сучасна дидактика трактує поняття «умова» як сукупність факторів, компонентів навчального процесу, які забезпечують успішність навчання [1].

Отже, під педагогічними умовами розуміємо систему обставин, засобів і заходів, котрі сприяють ефективності планування, організації, здійснення та контролю за навчальною діяльністю учнів початкових класів. Провідні педагоги вважають, що педагогічні умови активізують навчальну діяльність молодших школярів одночасно забезпечують підвищення ефективності навчання, оптимізації процесу навчання.

На думку вчителів-методистів, педагогічні умови у своїй побудові мають відображати зміст та структуру педагогічних технологій чи педагогічних моделей; завдяки педагогічним умовам реалізуються компоненти цих навчальних технологій чи моделей.

Для нашого дослідження важливим є вивчення педагогічних умов у контексті визначення особливостей формування критичного мислення учнів початкової школи на уроках української мови. Аналіз психолого-педагогічних праць, присвячених вирішенню проблеми вивчення особливостей мисленнєвої діяльності учнів початкових класів, уможливило вирізнити актуальні педагогічні умови цього процесу:

Однією з умов формування критичного мислення є психологічний клімат на занятті. Під психологічним кліматом ми розуміємо відкритість учнів до спілкування та обговорення різних проблем. На уроках української мови з цією метою можна використовувати проблемні ситуації. Метод проблемних ситуацій – це такий спосіб навчання, що передбачає створення проблемної ситуації перед знайомством із новою темою. Наприклад перед написанням твору-міркування можна запропонувати учням пояснити зна-

чення приказок: *В одне вухо входить, а в друге виходить. Косо, криво, аби живо. Хто діло робить, а хто тави ловить. Життя прожити – не поле перейти.*

Метод проблемних ситуацій не можна плутати з проблемним методом навчання, як одним із дослідницьких методів. Під час розвитку критичного мислення в учнів початкових класів треба пропонувати проблемну ситуацію з метою активізації уваги. Методисти зазначають, що молодші школярі не завжди схильні вільно розмірковувати над важливими ідеями, а часто чекають коли вчитель підкаже їм єдину правильну відповідь. Лише учні, які застосовують критичне мислення комбінують ідеї різними способами. Деякі ідеї можуть здатися безглуздими, однак після подальшого вдосконалення і коригування вони можуть набути певної цінності.

Для того, щоб процес мислення відбувався вільно, учні на уроках української мови мають знати, що їм можна вільно розмірковувати, породжувати припущення та встановлювати їхню очевидність або безглуздість. Коли учні зрозуміють, що це дозволено, вони активніше проводитимуть критичного аналізу. Однак треба провести чітку межу між дозволом і поблажливістю. Учні мають розуміти, що вони несуть відповідальність за якість своїх думок та чесність відгуків.

Для сприяння розвитку критичного мислення важливою умовою є виділення часу, достатнього для обміну думками. Це означає, що молодші школярі мають мати достатньо часу для збору інформації з певної мовної теми. Після того, як учні зібрали потрібний їм мовний матеріал, учителі можуть запропонувати активним учням узяти ініціативу у свої руки. Під час такої роботи вчитель моделюють процес мислення та підтримують учнів, демонструє, як можна мислити критично, формулює ідеї обгрунтованого мислення, заохочує поважати різні точки зору, може ставити під сумнів висновки та знання як свої власні, так і інших, і заохочує учнів до такої ж критичної роботи.

Використання елементів технології розвитку критичного мислення на уроках української мови у початкових класах сприяє тому, що кожен учень відчуває себе цікавою особистістю, у молодших школярів пробуджується прагнення до спільної організації шкільного життя, формується здатність обгрунтовувати свою позицію і приймати думку іншого, якщо вона більш обгрунтована.

Критичне мислення допомагає учням усвідомити і набути таких умінь як поваги до думок інших, уміння уважно слухати, уміння і навички викладати матеріал у формі повідомлення. Робота школярів на уроці української мови в групах чи в парах заохочує до спілкування між дітьми, уважного ставлення один до одного, допомоги один одному.

Важливою психолого-педагогічною умовою розвитку критичного мислення є використання вчителем на уроці запитань різних типів. Ідея полягає в тому, що просте запам'ятовування якогось факту є питанням або метою дуже «низького рівня». На іншому кінці шкали – дії «високого рівня», такі як створення нових ідей або виведення нових висновків.

Прості (буквальні) запитання – запитання, відповідаючи на які, потрібно назвати деякі факти, згадати і видати інформацію. Їх часто використовують при традиційних формах контролю. Вони, зазвичай, розраховані на механічне пригадування, учневі достатньо мати знання обмеженого фрагменту певної сфери знань, щоб успішно відповісти.

Уточнюючі запитання, зазвичай, позбавлені «пізнавального ядра». Учні з першого разу приймають план дій, перепитують, уточнюють, не розуміють смислу діяльності тощо. (Чи так це? А так можна? Як потрібно?) Часто такі запитання починаються зі слів: «Отже, ти говориш, що...?», «Якщо я правильно зрозумів, то...?», «Я можу помили-

тися, але, здається...», що надають учням можливість зворотного зв'язку щодо сказаного. Іноді їх ставлять, щоб отримати інформацію, відсутню у повідомленні.

Інтерпретаційні (пояснювальні) запитання. Такі запитання починається зі слова «Чому?». Запитання на витлумачення розраховані на пошук зв'язків між ідеями, фактами, визначеннями та цінностями. Орієнтовні запитання на витлумачення: «Чому, на вашу думку..?» Або: «У чому, по-вашому, причина того, що..?».

Творчі запитання. Якщо в запитанні є частка «б», елемент умовності, прогнозу, то ми називаємо його творчим. «Що змінилося б у світі, якби.....?». Ці запитання заохочують до створення нових сценаріїв, наприклад: «Що могли б, на вашу думку, зробити ці двоє персонажів?» Або: «Яким міг би бути інший шлях долання труднощів, що нас спіткали?», «Як працює трактор?», «Звідки взялась електрика? «.

Оцінювальні запитання. Запитання на оцінку – вимагають від учня вироблення суджень на зразок: добре чи погано, правильно чи неправильно, згідно з визначеними учнями стандартами. Подібні запитання пропонують інтегрувати нову інформацію до особистої системи переконань і виробити відповідні судження. Це передбачає складні процеси розуміння та інтеграції, що надають процесу навчання особистісного характеру, а учневі – можливість висловити власні думки та принципи. Також ці запитання передбачають винесення оцінки якості набутої інформації або в окремих випадках власної поведінки щодо нової інформації.

Практичні запитання. Якщо запитання спрямоване на встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою, ми називаємо його практичним. «А як би ви повелися на місці героя?» Запитання на застосування знань дають учням можливість розв'язувати або дали досліджувати проблемні ситуації, що містяться в текстах для читання або під час навчання [2, 14].

Учням молодших класів подобається записувати запитання на пелюстках ромашки. Ставлячи учням не прості запитання, учитель початкових класів демонструє повагу до їх мислення. Учні починають розуміти, що опанування фактичних знань є лише одним із видів навчання, що вони мають інтегрувати, аналізувати та використовувати інформацію в міру її цінності. Учні також поступово починають розуміти, що знання — це не лише те, що написано у книзі чи вимовлене вчителем

Отже, для глибшого розуміння матеріалу вчитель пропонує дітям серію із шести типів запитань (прості, уточнюючі, інтерпретаційні (пояснювальні), творчі, оцінювальні, практичні).

Наприклад:

1. Що називається коренем слова?
2. Тобто ти вважаєш, що слова лісник, лісовий, ліс, (у) лісі є спорідненими?
3. Чому запропоновані слова не можна вважати спільнокореновими?
4. Чи змінилося б значення слова ліс, якби ми додали до нього суфікс – ок?
5. Чим відрізняються форми слова від спільнокоренових слів?
6. Як можна запобігти такої помилки як близьке вживання спільнокоренових слів-іменників і форм одного і того ж слова?

Отже, зміст запитання на уроках української мови у початкових класах є важливим, оскільки воно має сприяти виникненню в учнів критичного мислення, водночас важливо й те, як ставиться це запитання.

Важливо на уроці створити сприятливий психологічний клімат, щоб учні почували себе комфортно та безпечно. Для цього класовод може застосувати багато способів: хвалити учнів за досягнення у навчання; спокійно реагувати на неправильні або

недостатньо повні відповіді, звертати увагу учнів на те, що було правильно, спокійно повторювати питання, перефразувати їх, що може допомогти учням краще розуміти його; визнавати індивідуальні можливості учнів. Важливо, щоб вчитель поважав думку учнів; стимулював повагу та взаємодопомогу учнів. У роботі з учнями вчитель може використовувати активне слухання: установлювати зоровий контакт з кожним учнем на уроці, вільно рухатись по всьому класі й навмисно підходити до кожного з учнів, називати ім'я учня, до якого звертається, уважно і до кінця вислуховувати думку учня, посміхатись тощо.

Навчальний простір важливо побудувати таким чином, щоб зробити легкою та природною співпрацю та комунікацію учнів. Традиційні класні кімнати нагадують місця для церемоній, де учні сидять рядами, як на аудієнції чи зборах, а вчитель сидить попереду; часто його стіл розміщується ще й на підвищенні. На уроках української мови у початкових класах можна влаштувати класний простір таким чином, щоб дозволити їм розмовляти та працювати разом. Звичайно вибір того чи іншого шляху влаштування простору залежить від того, які меблі є у класі [2, 17].

Отже, головними педагогічними чинниками розвитку критичного мислення учнів на уроках української мови у початкових класах є такі: час, очікування ідей, вільне спілкування, повага до думки інших, віра у свої сили, активна життєва позиція.

Висновки. Використання елементів технології розвитку критичного мислення учнів початкових класів на уроках української мови має ґрунтуватися на системі психолого-педагогічних та дидактичних умов, серед яких: урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів у способах організації їх діяльності на уроках; гармонізація емоційного й інтелектуального факторів навчання; проблематизація змісту навчального матеріалу; забезпечення взаємозв'язку урочної та позаурочної роботи з української мови у початкових класах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ганин Е. А. Педагогические условия использования современных информационных и коммуникационных технологий для самообразования будущих учителей [Электронный ресурс] / Е. А. Ганин // Информационные технологии и образование. – 2003. – № 13. – Режим доступа : <http://ito.edu.ru/2003/VII/VII-0-1673.html>
2. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер / [наук. ред., передм. О. І. Пометун]. – К. : Вид-во «Плеяди», 2006. – 220 с.
3. Сорина Г. В. Критическое мышление : История и современный статус / Г. В. Сорина // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2003. – № 6. – С. 97–110.

REFERENCES

1. Hanyn E. A. Pedagogicheskiye usloviya yspolzovaniya sovremennykh ynformatsyonnykh y kommunykatsyonnykh tekhnolohiy dlia samoobrazovaniya budushchykh uchytelei [Elektronnyy resurs] / E. A. Hanyn // Ynformatsyonnye tekhnolohyy y obrazovanye. – 2003. – № 13. – Rezhym dostupa : <http://ito.edu.ru/2003/VII/VII-0-1673.html>
2. Krouford A. Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv / A. Krouford, V. Saul, S. Metiuz, D. Makinster / [nauk. red., peredm. O. I. Pometun]. – K. : Vyd-vo «Pleiady», 2006. – 220 s.
3. Soryna H. V. Krytycheskoe myshlenye : Ystoriya y sovremennyy status / H. V. Soryna // Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryia 7. Fylosofiya. – 2003. – № 6. – S. 97–110.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.